

А. Круталевіч

Развязаньне лікавых раўнаньняў спосабам дэдукцыйнай ітэрацыі

§ 1—*Да гісторыі пытаньня.*

Як вядома, альгебрычны аналіз на працягу стагодзьцяў выпрацаваў некалькі спосабаў прыбліжанага вылічэньня развязкаў лікавых альгебрычных раўнаньняў.

Першым з іх па часу быў індускі спосаб „фальшывага правіла“ („*regula falsi*“), прыстасаваны ў пачатку XVI стагодзьця італьянскім матэматыкам Карданам да вылічэньня развязкаў кубічнага раўнаньня. Аднак, гэты мэтад, які заключаецца ў інтэрполяцыі значэньняў зьменнай x па прапорцыянальных частках, быў у руках Кардана яшчэ вельмі грубым. Удасканаленьне яго выпала на долю Франсуа Віэта (канец XVI ст.), які ў сваёй працы „*In artem analyticam isagoge*“ дае альгорыт, амаль-што цалкам супадаючы з пазьнейшым мэтадам Ньютана.

Ідучы хронолёгічна далей, мы ўбачым у канцы XVII стагодзьця „мэтад каскад“, запрапанаваны Рольлем, які заключаецца ў выбары такой падстаноўкі, пры якой знак раўнаньня чаргуюцца. Пасьле выкананьня гэтай апэрацыі развязкі знаходзяцца па прынцыпу „*regula falsi*“.

У пачатку XVIII стагодзьця Ньютон дае вядомы мэтад пасьледаўных прыбліжэньняў, удасканалены потым Жозэфам Фур'е (у сэнсе знаходжаньня для шуканага развязка адначасна абедзвюх графіц замест адной Ньютанаўскай), а таксама Вільямам Горнэрам.

У канцы XVIII стагодзьця Лягранж выпускае сваю працу „*Résolution des équations numériques*“, дзе дае спосаб, які заключаецца ў раскладзе рачавістых развязкаў раўнаньня з рацыянальнымі каэфіцыентамі ў непэрарыўны дроб.

Урэшце, у 1826 годзе францускі мала вядомы матэматык Дандэлен дае ідэю, распрацаваную швайцарскім матэматыкам Грэффэ (і удасканаленую потым астрономам Энке для выпадку ўяўных развязкаў).

Вось і ўсе (я не ўспамінаю спосабаў *номографічных*) мэтады прыбліжанага вылічэньня развязкаў лікавых раўнаньняў, вядомыя нашай навуцы, як класычныя.

З іх практычную каштоўнасьць маюць толькі спосаб Ньютана з папраўкамі Фур'е і спосаб Дандэлена (або Грэффэ),—бо толькі яны дазваляюць вылічыць развязкі з наперад заданай дакладнасьцю. Першы спосаб, г. зн. спосаб Ньютана,—больш выгодны для знаходжаньня адных толькі рачавістых развязкаў, але затое вымагае папярэдняга аддзяленьня развязкаў. Другі-ж спосаб не вымагае аддзяленьня развязкаў і больш зручны для адшуканьня ўяўных развязкаў, але затое патрабуе адначаснага вылічэньня абсалютна ўсіх развязкаў, з якіх некаторыя бываюць для практычных мэтаў зусім непатрэбны.

§ 2.—Мэтоды індукцыйнай ітэрацыі.

Калі мы разгледзім усе, як поўныя, гетак і элемэтарныя курсы вышэйшай альгебры, як напрыклад: *Вэбэра, Сэррэ, Сальмона, Гравэ, Сохоцкага, Чэзаро, Сомава, Ваічэнка-Захарчэнка, Млодзееўскага* і інш., а таксама спецыяльныя монографіі па прыбліжаных вылічэньнях, як напрыклад: лекцыі акад. *Крылова, Рунге* („*Praxis der Gleichungen*“) і „*Separation und Approximation der Wurzeln*“) і інш., то нідзе ня знойдзем іншых спосабаў, апрача пералічаных вышэй.

І толькі ў *Б. Млодзееўскага* у яго спецыяльнай монографіі „Решение численных уравнений“ (Москва, 1923), у *Уайтэйкера* у яго „*Calculus of observations*“ (Лёндан, 1924) і ў *А. Гаўрылава* ў яго „Практике вычислений“ (Ленінград, 1926) мы ўбачым абмежаваныя прыстасаваньні да разьвязаньня лікавых раўнаньняў так звананага „мэтоду ітэрацыі“.

Як вядома, мэтодам „ітэрацыі“ або „паўтарэньня“ у матэматыцы называецца спосаб, пры якім невядомая шукаецца шляхам паўтарэньня адной і той самай апэрацыі над пасьледаўнымі прыбліжэньнямі гэтай невядомай.

Разгледзім прыстасаваньне гэтага мэтоду, якое прыводзіцца ў памянёнай монографіі Млодзееўскага (стар. 85--87).

Даўшы спачатку тэорэтычныя абаснаваньне, Млодзееўскі для ілюстрацыі бярэ раўнаньне:

$$x^3 - 3x - 1 = 0$$

і, аддзяліўшы рачавісты разьвязак яго ў граніцах 1 і 2, прадстаўляе раўнаньне ў выглядзе:

$$x = x - a(x^3 - 3x - 1)$$

дзе a —сталы лік, які выбіраецца потым.

Абазначаючы правую частку апошняй роўнасьці праз $\varphi(x)$:

$$\varphi(x) = x - a(x^3 - 3x - 1)$$

і знаходзячы выводную яе:

$$\varphi'(x) = 1 - a(3x^2 - 3),$$

аўтар паказвае, што, пры $x=2$, $\varphi'(x)$ зьвяртаецца ў $1-9a$, і дзеля гэтага дапускае $a = \frac{1}{9}$, і першае прыбліжэньне разьвязка прымае за $x_1 \doteq 2$ (\doteq знак прыбліжанай роўнасьці).

Посьле гэтага ітэрацыя дае (пры 5 знаках):

$$x_2 \doteq 2 - \frac{\varphi(x_1)}{9} \doteq 2 - \frac{8-6-1}{9} \doteq 2 - \frac{1}{9} \doteq 1,8889$$

$$x_3 \doteq 1,8889 - \frac{\varphi(x_2)}{9} \doteq 1,8889 - \frac{1,889^3 - 3 \cdot 1,8889 - 1}{9} \doteq 1,8889 - 0,0081 \doteq 1,8808$$

$$x_4 \doteq 1,8808 - \frac{\varphi(x_3)}{9} \doteq 1,8808 - 0,0012 \doteq 1,8796$$

$$x_5 \doteq 1,8796 - \frac{\varphi(x_4)}{9} \doteq 1,8796 - 0,0002 \doteq 1,8794$$

і ўрэшце: $x_6 \doteq 1,8794 - \frac{\varphi(x_5)}{9} \doteq 1,8794 - 0,0000 \doteq 1,8794$

Роўнасьць апошняй папраўкі нулю, а, значыцца, супадзеньне двух апошніх прыбліжэньняў x -а, паказвае на канец працэсу і дае значэньне невядомай з дакладнасьцю да 0,0001.

Як бачым, у гэтым мэтадзе першае прыбліжэньне шукаецца шляхам папярэдняга аддзяленьня разьвязкаў, а другое прыбліжэньне— шляхам дыфэрэнцыяваньня штучна ўтворанай функцыі x -а. І толькі, пачынаючы ад трэцяга прыбліжэньня, уваходзіць у сілу мэтад сапраўднай ітэрацыі.

Гэта дае нам права назваць даны мэтад—мэтадам індукцыйнай і у той-жа час частковай ітэрацыі. Індукцыйнай—таму, што ў ім выходзяць з часнага выпадку прыбліжэньня, частковай—таму, што апрача яе тутакса прымаюць удзел такія апэрацыі, як: аддзяленьне разьвязкаў, утварэньне асаблівай функцыі невядомай і дыфэрэнцыяваньне апошняй.

У кожным выпадку спосаб гэты па сваёй практычнай каштоўнасьці мае права на далучэньне да памянёных мэтолаў Ньютана і Дандэлена, бо ў ім разьвязкі могуць быць вылічаны з наперад заданай дакладнасьцю.

Што тычыцца мэтоду Гаўрылава (а таксама і Уайтэйкера), то ён таксама павінен быць назван індукцыйнай ітэрацыяй, бо вымагае папярэдняга аддзяленьня разьвязкаў. Заключаецца ён у ізоляцыі першай ступені невядомага і ў наступных прыбліжэньнях, першае з якіх, па выразу самога аўтара, „ішчэцца скорее інтуіцыяй вычислителя, чем по правилам“.

Бяручы раўнаньне

$$x^3 - 5x + 0,1 = 0$$

аўтар разьвязвае яго адносна x у першай ступені:

$$x = \frac{0,1}{5} + \frac{x^3}{5} = 0,02 + 0,2x^3$$

Дапускаючы першае прыбліжэньне x роўным 0,1, атрымліваем:

$$x_2 = 0,02 + 0,0002 = 0,0202$$

$$x_3 = 0,02 + 0,0000016 = 0,0200016$$

$$x_4 = 0,02 + 0,0000016 = 0,0200016$$

Адкуль x можа быць прынятым з дакладнасьцю да $2 \cdot 10^{-6}$ роўным 0,02. Прыстасаваньне гэтага спосабу абмяжоўваецца толькі выпадкам, калі x ёсьць малы дроб; прычым, калі вольны член раўнаньня больш-менш вялікі, то прыстасаваньне гэтага мэтоду робіцца цяжкім, а вельмі часта і проста немагчымым.

§ 3.—Мэтад дэдукцыйнай ітэрацыі.

Мэтад дэдукцыйнай ітэрацыі (я яго называю так таму, што ён не вымагае ніякіх іншых апэрацый апрача чыстай ітэрацыі) і грунтуецца на вельмі элемэтарным факце:

Кожнае раўнаньне, прыведзенае да выгляду

$$x = \varphi(a, x)$$

дзе a ёсьць якая-небудзь сталая велічыня, можа быць прадстаўлена і гэтак:

$$x = \varphi[a, \varphi(a, x)]$$

або далей так:

$$x = \varphi\{a, \varphi[a, \varphi(a, \dots)]\}$$

г. зн. як бяскрайны лік ідэнтычных апэрацый.

Хай, напрыклад,

$$x = a + f(x),$$

тады маем:

$$x = a + f[a + f(x)] = a + f\{a + f[a + f(a + \dots)]\}$$

Парарываючы такі рад бяскрайных апэрацый у пэўным месцы, мы атрымліваем прыбліжанае значэньне аднаго з шуканых разьвязкаў.

Альгебрычнае раўнаньне n -ай ступені

$$x^n + a_1 x^{n-1} + a_2 x^{n-2} + \dots + a_{n-1} x + a_n = 0$$

заўсёды можна прадставіць у выглядзе

$$x^n = -a_n - a_{n-1} x - \dots - a_1 x^{n-1} \quad (A)$$

пасьле чаго, дабываючы карань n -ай ступені, атрымаем:

$$x = \sqrt[n]{-a_n - a_{n-1} x - a_{n-2} x^2 - \dots - a_1 x^{n-1}} \quad (B)$$

Ясна, што першым прыбліжэньнем аднаго з рачавістых разьвязкаў будзе

$$x_1 = \sqrt[n]{-a_n - a_{n-1} \sqrt[n]{-a_n - a_{n-2} \sqrt[n]{a_n^2 + \dots + a_1 \sqrt[n]{a_n^{n-1}}}}}$$

Цяпер другім прыбліжэньнем будзе

$$x_2 = \sqrt[n]{-a_n - a_{n-1} x_1 - a_{n-2} x_1^2 - \dots - a_1 x_1^{n-1}}$$

і г. д.

Урэшце, m -ым прыбліжэньнем, якое супадзе з $(m-1)$ -ым і дасьць нам прыбліжанае значэньне x з заданай дакладнасьцю, будзе:

$$x_m = \sqrt[n]{-a_n - a_{n-1} x_{m-1} - a_{n-2} x_{m-1}^2 - \dots - a_1 x_{m-1}^{n-1}}$$

Для ілюстрацыі возьмем ужо разгледжанае раўнаньне Млодзееўскага:

адкуль:

$$x^3 - 3x - 1 = 0,$$

$$x = \sqrt[3]{1 + 3x}$$

Ітэрацыя дасьць нам (з 5 знакамі¹⁾:

$$x_1 = \sqrt[3]{1 + 3 \sqrt[3]{1}} = \sqrt[3]{4} = 1,5874$$

$$x_2 = \sqrt[3]{1 + 3 \cdot 1,5874} = \sqrt[3]{5,7622} = 1,7928$$

$$x_3 = \sqrt[3]{1 + 3 \cdot 1,7928} = \sqrt[3]{6,3784} = 1,8546$$

$$x_4 = \sqrt[3]{1 + 3 \cdot 1,8546} = \sqrt[3]{6,5638} = 1,8723$$

$$x_5 = \sqrt[3]{6,6169} = 1,8774$$

$$x_6 = \sqrt[3]{6,6322} = 1,8788$$

$$x_7 = \sqrt[3]{6,6364} = 1,8792$$

$$x_8 = \sqrt[3]{6,6376} = 1,8793$$

$$x_9 = \sqrt[3]{6,6379} = 1,8793$$

¹⁾ Пры помачы табліц лэгарытмаў.

Увага.—Калі-б заданая дакладнасьць была абмяжована толькі 4 знакамі, то адказ $x \approx 1,879$ мы-б знайшлі не на 7-ай ітэрацыі (як гэта можа здавацца на першы погляд), а на 5-ай.

Для знаходжаньня другога рачавістага разьвязка (калі толькі раўнаньне яго мае) дзелім раўнаньне (А) на x і дабываем з абедзьвюх яго частак корань $(n-1)$ -ай ступені¹⁾. Тады атрымаем:

$$\text{або } x = \sqrt[n-1]{\frac{a_n}{x} + a_{n-1} + a_{n-2}x + \dots + a_1x^{n-2}}$$

$$x = \sqrt[n-1]{a_{n-1} + \frac{a_n}{x} + a_{n-2}x + \dots + a_1x^{n-2}}$$

Першае прыбліжэньне гэтага разьвязка будзе:

$$x_1 = \sqrt[n-1]{a_{n-1} + \frac{a_n}{\sqrt[n-1]{a_{n-1}}} + a_{n-2} \sqrt[n-1]{a_{n-1}} + \dots + a_1 \sqrt[n-1]{a_{n-1}^{n-2}}}$$

Другім прыбліжэньнем будзе:

$$x_2 = \sqrt[n-1]{a_{n-1} + \frac{a_n}{x_1} + a_{n-2} \cdot x_1 + \dots + a_1 \cdot x_1^{n-2}} \quad \text{і г. д.}$$

Трэці рачавісты разьвязак знойдзем пры помачы дзяленьня раўнаньня (А) на x^2 і дабываньня корня $(n-2)$ -ай ступені. Тады атрымаем

$$x = \sqrt[n-2]{\frac{a_n}{x^2} + \frac{a_{n-1}}{x} + a_{n-2} + a_{n-3} \cdot x + \dots + a_1 \cdot x^{n-3}}$$

$$\text{або } x = \sqrt[n-2]{a_{n-2} + \frac{a_n}{x^2} + \frac{a_{n-1}}{x} + a_{n-3}x + \dots + a_1x^{n-3}} \quad \text{і г. д.}$$

Лёгка відаць, што калі толькі лік рачавістых разьвязкаў, напр. k , менш за ступень раўнаньня, то пэўныя k опэрацый дадуць нам k рачавістых разьвязкаў, а пазасталыя дадуць нам некаторыя з знойдзеных раней значэньняў. Гэта пакажа, што пазасталыя разьвязкі-уяўныя.

У гэтым выпадку прыходзіцца ўводзіць у вылічэньне першпачатковыя корні n -ай ступені з і, г. зн. разьвязкі двучленнага раўнаньня

$$\alpha^n - 1 = 0,$$

а іменна:

$$\alpha_k = cs \frac{2k\pi}{n} + i sn \frac{2k\pi}{n}$$

Тады першым прыбліжэньнем будзе:

$$x_1 = \alpha_k \sqrt[n]{a_n + a_{n-1} \alpha_k + a_{n-2} \alpha_k^2 + \dots + a_1 \alpha_k^{n-1}}$$

Другім прыбліжэньнем будзе:

$$x_2 = \alpha_k \sqrt[n]{a_n + a_{n-1} x_1 + a_{n-2} x_1^2 + \dots + a_1 x_1^{n-1}} \quad \text{і г. д.}$$

¹⁾ У выпадку раўнаньня цотнай ступені для знаходжаньня другога разьвязка лепей браць корань n -ай ступені з знакам мінус. Напр. для раўнаньня

$x^4 + 2x^3 + x^2 - 3x - 13 = 0$ узяць $x = -\sqrt[4]{13 + 3x - x^2 - 2x^3}$ адкуль першае прыбліжэньне будзе:

$$x_1 = -\sqrt[4]{13 - 3\sqrt[4]{13} - \sqrt[4]{13^2} + 2\sqrt[4]{13^3}}$$

Такім шляхам мы вылічым усе ўяўныя разьвязкі, калі толькі да-
нае раўнаньне мае іх. У праціўным выпадку ўвесь шэраг такіх опэра-
цый прывядзе нас ізноў да значэньня першага (або першых двух) ра-
чавістага разьвязку¹⁾.

§ 4. Лікавы прыклад.

Для ілюстрацыі вылажанага методу дэдукцыйнай ітэрацыі разь-
вяжам раўнаньне, дадзенае Б. Кояловічам у яго лекцыях (1923, стар. 85):

$$x^5 - 5x + 1 = 0$$

На аснове формулы (B) маем:

$$x = \sqrt[5]{-1 + 5x}$$

Першым прыбліжэньнем першага рачавістага разьвязку будзе (з
4 знакамі):

$$x_1 = \sqrt[5]{-1 + 5 \sqrt[5]{-1}} = \sqrt[5]{-1 - 5} = \sqrt[5]{-6} = -\sqrt[5]{6} \approx -1,431$$

Далей пойдучь:

$$x_2 = \sqrt[5]{-1 - 5 \cdot 1,431} = \sqrt[5]{-8,155} \approx -1,522$$

$$x_3 = \sqrt[5]{-1 - 5 \cdot 1,552} = \sqrt[5]{-8,610} \approx -1,538$$

$$x_4 = \sqrt[5]{-1 - 5 \cdot 1,538} = \sqrt[5]{-8,690} \approx -1,541$$

$$x_5 = \sqrt[5]{-1 - 5 \cdot 1,541} = \sqrt[5]{-8,705} \approx -1,542$$

і, урэшце: $x_6 = \sqrt[5]{-1 - 5 \cdot 1,542} = \sqrt[5]{-8,710} \approx -1,542$

(Большая дакладнасьць дае $-1,541652$)

Другі рачавісты разьвязак знойдзем наступным чынам:

$$x^5 = 5x - 1$$

$$x^4 = 5 - \frac{1}{x}$$

$$x = \sqrt[4]{5 - \frac{1}{x}}$$

$$x_1 = \sqrt[4]{5 - \frac{1}{\sqrt[4]{5}}} = \sqrt[4]{5 - 0,669} = \sqrt[4]{4,331} \approx 1,442$$

$$x_2 = \sqrt[4]{5 - \frac{1}{1,442}} = \sqrt[4]{5 - 0,694} = \sqrt[4]{4,306} \approx 1,440$$

і, урэшце $x_3 = \sqrt[4]{5 - \frac{1}{1,440}} = \sqrt[4]{5 - 0,694} = \sqrt[4]{4,306} \approx 1,440$
(Большая дакладнасьць дае $1,440499$).

¹⁾ На практыцы гэта выліваецца ў наступную форму. Нейкае m -ае прыбліжэньне будзе:

$$x_m = (\alpha + \beta i) \sqrt[n]{A + Bi} = (\alpha + \beta i) \cdot (M + Ni) = \alpha M - \beta N + (\beta M + \alpha N) i.$$

прычым выраз $(M\beta + \alpha N)$ будзе прадстаўляць 0 цэлых і столькі нулёў пасля коскі, якая
ступень дакладнасьці, г. зн. уяўная частка прападае і застаецца толькі рачавістая.

Для адшукання трэцяга рачавістага разьвязка ізолюем x у першай ступені.

Тады маем:

$$x = \frac{1}{5} + \frac{x^5}{5}$$

$$x_1 = \frac{1}{5} + \frac{1}{5} \cdot \left(\frac{1}{5}\right)^5 = 0,2 + 0,2^5 = 0,2 + 0,000064 = 0,2$$

Ясна, што 0,2 і будзе шуканым значэньнем трэцяга разьвязка, бо x_2 дасьць паўтарэньне яго.
(Большая дакладнасьць дае як-раз 0,200064).

Чацьвёрты і пяты разьвязкі данага раўнаньня будуць пэўна ўяўнымі, бо пры дзяленьні яго на x^2 і на x^3 мы не атрымліваем вольнага члена. Для знаходжаньня гэтых разьвязкаў выпішам першапачатковыя корні пятай ступені з 1.

Яны будуць:

$$\alpha = cs72^\circ + i sn72^\circ$$

$$\alpha^2 = -cs36^\circ + i sn36^\circ$$

$$\alpha^3 = -cs36^\circ - i sn36^\circ$$

$$\alpha^4 = cs72^\circ - i sn72^\circ$$

Тады будзем мець (для чацьвёртага разьвязка):

$$x = \alpha \sqrt[5]{-1 + 5\alpha \cdot x}$$

Першае прыбліжэньне дасьць:

$$x_1 = \alpha \sqrt[5]{-1 + 5\alpha \sqrt[5]{-1}} = (cs72^\circ + i sn72^\circ) \sqrt[5]{-1 - 5(cs72^\circ + i sn72^\circ)}$$

$$= (cs72^\circ + i sn72^\circ) \sqrt[5]{-1 - 5(0,3090 + 0,9511 i)}$$

$$= (cs72^\circ + i sn72^\circ) \sqrt[5]{-2,545 - 4,755 i}$$

Хай $\sqrt[5]{-2,545 - 4,755 i} = \rho(cs\varphi + i sn\varphi)$

Тады $\rho = \sqrt[5]{2,545^2 + 4,755^2} = \sqrt[5]{29,07} = 1,401$

$tg \varphi = \frac{4,755}{2,545}$; $\varphi = 61^\circ 51'$; $\varphi = 12^\circ 22'$

Адсюль

$$x_1 = \rho [cs(72^\circ + \varphi) + i sn(72^\circ + \varphi)] = 1,401 (cs 84^\circ 22' + i sn 84^\circ 22')$$

Паўтарыўшы гэткую апэрацыю пару разоў, атрымаем канчаткова

$$x_1 = 1,500 (cs 91^\circ 53' + i sn 91^\circ 53')$$

Адкуль спрэжаны разьвязак:

$$x_5 = 1,500 (cs 91^\circ 53' - i sn 91^\circ 53')$$

Большая дакладнасьць дае:

$$x_{1,5} = 1,500256 (cs 91^\circ 53' 21'' \pm i sn 91^\circ 53' 21'')$$

Раўнаньне разьвязана.

§ 5. *Заклучэньне.*

Як бачым, з пункту погляду *методолёгічнага* метод дэдукцыйнай ітэрацыі валодае некаторымі плюсамі, якія заключаюцца ў поўнай дэдукцыйнасьці, у неабавязковасьці рацыянальных і цэлых коэфіцыентаў у неабавязковасьці прыведзенай формы, у неабавязковасьці аддзяленьня разьвязкаў і, урэшце, у вылічэньні з наперад заданай дакладнасьцю.

З пункту погляду *методычнага* гэты метод валодае плюсам, які заключаюцца ў яго элементарнасьці (прынамсі ў стасунку да вылічэньня рачавістых разьвязкаў).

Затое з пункту погляду *практычнага* гэты спосаб, наагул кажучы, менш выгодны, чымся спосаб Ньютана і Дандэлена, бо аднімае больш часу, асабліва ў разе знаходжаньня ўяўных разьвязкаў. У адным толькі выпадку метод гэты зьяўляецца больш выгодным, чымся памянёныя способы—гэта ў выпадку неабходнасьці знайсці толькі рачавістыя разьвязкі няпоўнага раўнаньня (асабліва, калі апошняе мае вялікія коэфіцыенты). Тутака аддзяленьне разьвязкаў па спосабу, напрыклад, Штурма і наступныя опэрацыі Ньютанаўскага спосабу аднімаюць вельмі многа часу, тады як метод дэдукцыйнай ітэрацыі ў гэтым выпадку хутчэй прыводзіць да супадзеньня прыбліжэньняў.